

РЕЗЮМЕ

Т. В. Кравченко. Современный старшеклассник в измерении его социального здоровья.

Обосновывается значение социального здоровья для эффективной жизнедеятельности человека в современном социуме; раскрывается его сущность и основные критерии измерения. Представлена характеристика возрастных особенностей детей старшего школьного возраста, которые непосредственно влияют на формирование у них социального здоровья, данные о его состоянии. Предложено перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: *возрастные особенности, дети старшего школьного возраста, межличностное взаимодействие, социальное поведение, социальное здоровье.*

SUMMARY

T. Kravchenko. Modern senior pupil in measuring of his social health.

The importance of social health for the effective vital functions of man in modern society is grounded; its essence and basic criteria of measuring opens up. Description of age-old features of children of senior school, that directly influence on forming their social health, measuring criteria are given, results of its present state are cited. The prospects of subsequent researches are offered.

Key words: *age-old features, children of senior school age, interpersonality co-operation, social conduct, social health.*

УДК 378.011.3-057.87:364.622

А. В. Лякішева

Інститут проблем виховання НАПН України

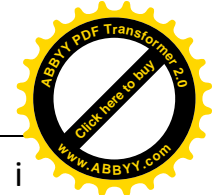
СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ЯК РЕГУЛЯТОР ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто проблему соціальної стійкості як регулятора психічного здоров'я студентів; обґрунтовано важливість психічного здоров'я для професійної діяльності майбутнього вчителя. Розкрито основні компоненти соціальної стійкості, схарактеризовано їх внутрішнє наповнення.

Ключові слова: *майбутній учитель, психічне здоров'я, соціальна поведінка, соціальна стійкість.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються сьогодні в глобальному й локальному масштабах, пов'язані з особливостями реагування на них людини, а також з її намаганнями відповідати запитам часу, відчувати їх не тільки як передумову свого виживання, але й успіху на життєвому шляху, запоруку збереження і зміцнення свого психічного здоров'я.

Психічне здоров'я є важливим аспектом загального здоров'я людини, що проявляється у здатності зберігати стан душевної рівноваги, у відсутності хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам реальності регуляцію поведінки й діяльності.

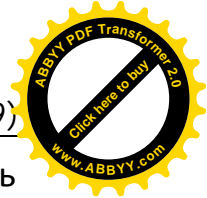

Якщо проблеми профілактики, зміцнення захисних сил організму і лікування хвороб з давніх часів перебувають у полі зору традиційної медицини, то уявлення про сутність і шляхи забезпечення здоров'я на психічному рівні поки що не набули ґрунтовної розробки. Питання здоров'я на цьому рівні так або інакше розглядаються в особистісному контексті, в межах якого людина постає як психічне ціле. Тому не можна не погодитися з думкою про те, що «правильні відповіді на них дадуть змогу зрозуміти головне: що таке здорова особистість [5, с. 255].

Особливої значущості проблема психічного здоров'я набуває для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, ставлячи нові вимоги до підготовки майбутнього вчителя. Сьогодні випускник педагогічного університету має характеризуватися не тільки високим рівнем професійної підготовки, а й володіти сукупністю знань і вмінь, наявність яких забезпечує успішну взаємодію з іншими людьми на засадах визнаних у суспільстві норм і правил поведінки.

Ця теза набуває особливої значущості у зв'язку з тим, що демократизація суспільних відносин звільняє конкретну людину від соціального контролю за її поведінкою, висувачи на перший план актуальність реалізації нею механізмів саморегуляції поведінки, свідомості, діяльності. Водночас притаманні сучасному українському суспільству стрімкі політико-ідеологічні трансформації, економічні труднощі зумовлюють зміну звичних ціннісних пріоритетів, невизначеність моральних настановлень, що призводить до формування у студентської молоді прагматичних орієнтацій, породжує домінування одномоментних потреб над визнаними в суспільстві ідеалами. Усе це не тільки не сприяє зміцненню психічного здоров'я студентів, а й продукує утворення таких особистісних утворень, які в подальшому можуть спричинити виникнення серйозних проблем, негативно позначитися на якості професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідники, які займаються вивченням цих питань (Л. Анциферова, Б. Братусь, В. Данилова, Т. Кордон, Г. Никифоров, Л. Сироткин, В. Ядов), наголошують на необхідності формування у студентів особистісної стійкості, здатності до саморозвитку і самовдосконалення.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел розкрити сутність соціальної стійкості як складової психічного здоров'я особистості.

Виклад основного матеріалу. Згідно із словниковим визначенням, стійкість інтерпретується як характеристика індивіда, поведінка якого є відносно сталою і послідовною [8].

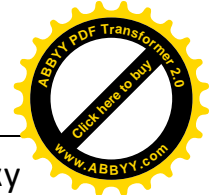
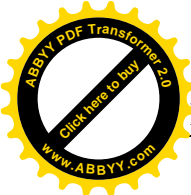
Стійкість передбачає здатність людини зберігати й реалізовувати в різних умовах особистісні позиції, володіти певним імунітетом до впливів, які суперечать її особистісним настановам, і пов'язана з відповідальністю людини за свою справу, усвідомленням своїх обов'язків, спроможністю не відступати від своїх переконань.

Оскільки прояви стійкості зумовлюють послідовність дій і передбачуваність поведінки, особливої значущості набуває соціальна стійкість як складова і регулятор психічного здоров'я людини.

Поняття «соціальна стійкість» було запроваджено в педагогічну науку на початку 90-х рр. XX ст. Л. Сироткіним, який розумів її як вищу форму стійкості, що є характерною для юнацького віку і виявляється у здатності особистості регулювати і творити відносини з іншими відповідно до нормативних вимог суспільства. Стрижнем соціальної стійкості російський дослідник називає світоглядну переконаність індивіда, а її основою – певний рівень його самоорганізації. За такого підходу соціальна стійкість набуває ознак системи відносин, яка самоорганізовується й самостверджується, утворюючи динамічну сукупність стійких структур [9]. Отже, особистість не може успішно розвиватися, якщо вона асоціальна. Соціальна стійкість забезпечує саморегуляцію внутрішніх процесів і зовнішніх зв'язків людини, визначає соціальну якість особистості і сукупність її соціальних відносин.

Соціальна стійкість розглядається також як своєрідна рівновага між постійністю і мінливістю особистості. Коли йдеться про постійність, мається на увазі постійність життєвих принципів і цілей, домінуючих мотивів, моделей поведінки, способів реагування в типових ситуаціях. Мінливість набуває прояву в динаміці мотивів, появі нових форм реагування на ситуації.

У цьому контексті підґрунтям соціальної стійкості постає гармонійна єдність постійності й динамічності особистості, які доповнюють одна одну. Завдяки постійності вибудовується життєвий шлях особистості, без неї

неможливо досягти життєвих цілей, вона підтримує і зміцнює самооцінку індивіда, сприяє прийняттю ним себе як особистості та індивідуальності.

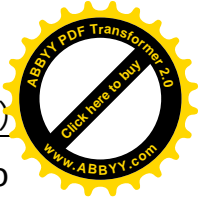
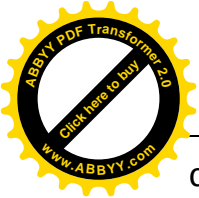
Динамічність і постійність тісно пов'язані з розвитком та існуванням особистості. Адже розвиток передбачає зміни як в окремих сферах, так і особистості загалом. Ці зміни зумовлені як внутрішньою динамікою, так і впливами зовнішнього соціального середовища. Тобто розвиток особистості і є сукупністю її змін.

Щодо зовнішніх змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, вони часом спричиняють руйнування стійкості особистості. Соціальна нестійкість, як прояв відхилень у поведінці індивіда, зумовлюється його неспроможністю протистояти негативним впливам навколишнього середовища, що призводить до розвитку в нього надмірної залежності від обставин, ситуацій, впливу інших людей. У цьому випадку цілком правомірно вести мову про порушення психічного здоров'я, що виявляється насамперед у нездатності протистояти тенденціям відчуження, суперництва й ворожнечі, породжує страх перед іншими, побоювання втратити себе або дістати низьку оцінку оточуючих, зумовлює необхідність заново пристосовуватися до іншого, поведінку якого не вдається передбачити.

Натомість наявність відчуття власної стійкості та стійкості іншої людини становить важливу передумову внутрішнього благополуччя людини, сприяє встановленню й розвитку контактів з оточуючими, позитивно позначається на її психічному здоров'ї. Як один із параметрів особистості, соціальна стійкість містить кілька компонентів [9].

Перший компонент охоплює прагнення особистості визначити, урегулювати і скоригувати свою позицію у зовнішньому світі, актуалізувати вольові процеси і моральні настановлення. Завдяки цьому відбувається привласнення людиною норм, цінностей, накопичення соціального досвіду, який набуває характеру усвідомленого і прийнятого. Для кращого розуміння сутності цього компонента конкретизуємо названі категорії.

Поняття «позиція особистості» запропоноване австрійським психологом А. Адлером, який виводив психічний розвиток людини із соціального життя, з її спроби зайняти власну позицію щодо вимог соціуму. На його переконання, почуття чи усвідомлення своєї неповноцінності як наслідок дефекту природженої недостатності є оцінкою людиною своєї

соціальної позиції і пов'язане з прагненням до успіху, самоствердження, до почуття спільності, що виявляється в її готовності до співробітництва з іншими для досягнення спільних цілей [14].

У соціально-психологічному контексті під позицією розуміється структурно-особистісне утворення, яке відображає відносини особистості в системі соціального спілкування та є відображенням міжособистісних відносин у внутрішній структурі особистості. Це «певна спрямованість особистості, яка ґрунтується на її вибіркового, усвідомленому ставленні до людей безпосереднього кола спілкування, суспільства, самої себе» [6, с. 252].

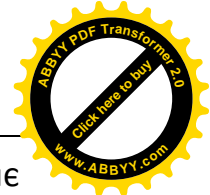
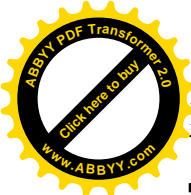
Відповідно до теорії діяльності (Л. Виготський, В. Зінченко, О. Леонтьєв.), особистість набуває певних властивостей у процесі діяльності, завдяки якій узагальнене відображення дійсності стає надбанням свідомості. Унаслідок цього створюються «особистісні смисли», які визначаються як настановлення. Коли ці смисли привласнені, людина здатна виконувати психічні операції опосередкування й використовувати надбання суспільної культури у власній діяльності.

Настановлення індивіда постає як «відображення зовнішньої соціальної настанови, яка стала його внутрішнім особистісним моральним принципом (у формі інтеріоризованих формальних і неформальних норм, прав, обов'язків, регламентів, правил, звичаїв тощо) регуляції ставлень до самого себе, до інших об'єктів і суб'єктів у процесі задоволення біо- і соціогенних потреб, матеріальними та інформаційно-ідеальними цінностями натурального і соціального середовища» [11, с. 24].

З погляду психолого-педагогічної теорії, цінність – це все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Серед провідних цінностей, які безпосередньо позначаються на соціальній стійкості як складовій психічного здоров'я особистості, слід назвати такі:

- цінності людини як вільної, самодостатньої особистості, що перебуває в постійному діалозі сама із собою, іншими людьми;
- цінності культури спілкування, поведінки, взаємовідносин у соціумі.

Поведінка індивіда в суспільстві детермінується сукупністю регулюючих нормативних систем, кожна з яких має свою специфіку застосування. Вони різняться за інструментарієм, оцінюванням і способом буття, проявами суджень, дій, вчинків. Так, правові норми фіксуються в єдино визначених, обов'язкових для виконання законах, кодексах.

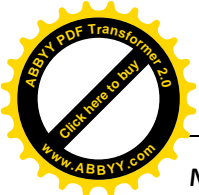
Дотримання цих норм, убезпечення суспільства від їх порушення охороняє відповідний апарат примусу.

Соціальні норми – це стандарти діяльності і правила поведінки, які репрезентуються суспільством, здійснюють регулювання поведінки і соціальний контроль за поведінкою, мають чітко виражений вольовий характер, тобто є не тільки виявом думки, а й виявом волі. На відміну від індивідуального волевиявлення, соціальна норма «виражає типові соціальні зв'язки, дає типовий масштаб поведінки. Вона не лише оцінює та орієнтує людину подібно до ідеї, ідеалів, а й приписує. Її характерною рисою є імперативність – поєднання оцінки і припису» [13, с. 90].

Щодо моральних норм, то під ними розуміються конкретні правила поведінки, які визначають способи дії у конкретних ситуаціях, приписи щодо необхідного типу поведінки, які задають характер стосунків і взаємодії людей у соціумі. З погляду відповідності цим приписам оцінюється реальна поведінка людини, особливості встановлення й розвитку міжособистісних відносин. Норми моралі існують у неречовій формі суспільної свідомості. Їх виконання стимулюється внутрішніми механізмами – обов'язком, совістю та зовнішніми регламентаціями – громадською думкою [10].

Під соціальним досвідом розуміється «підсумок попереднього розвитку суспільства, в якому зафіксовані результати діяльності людей у суттєвому їх значенні» [7, с. 12]. Досвід, інтеріоризований особистістю, зберігається у резервах довготривалої пам'яті, перебуваючи у стані постійної готовності до актуалізації в адекватних ситуаціях, утворюючи сплав думок, почуттів, учинків, пережитих людиною, і є для неї цінністю, яку вона повсякчас прагне реалізувати у своєму бутті.

Другим компонентом соціальної стійкості є активність, що набуває прояву в діяльності. Велику увагу аналізу проблеми активності приділяв М. Бернштейн, відзначаючи, що активність людини – це процес, який виявляється в моделюванні бажаного майбутнього і цілеспрямованого його досягнення у процесі впливу на себе і навколишнє середовище. «Процес життя, – зауважував автор, – є неврівноваження із навколишнім середовищем..., а подолання цього середовища, спрямоване... на рух у напрямі родової програми розвитку і самозабезпечення» [2, с. 314]. Внутрішня активність пов'язана з інтеріоризацією суспільних ідеалів та

моральних вимог, перетворенням їх у внутрішні мотиви особистісної діяльності. Внутрішньо активна людина не прагне знайти зовнішніх винуватців своїх труднощів і шукає виходу, докладаючи зусиль. Вона постійно готова до боротьби і праці, не ухиляється від труднощів і перешкод. Їй «властиві інтрапунитивні реакції, пов'язані з покладанням відповідальності за наслідки своєї діяльності на себе» [4, с. 1]. Завдяки внутрішній активності людина стає більш незалежною від «поневолюючих факторів навколишнього середовища, тиску конформних групових настановлень». З другого боку, вона стає «менш детермінованою інстинктивною сферою та сферою поточних вузько прагматичних потреб» [4, с. 2]. Внутрішня активність означає вміння долати «інтелектуальні шаблони та стереотипи, здатність не лише засвоювати сталі знання, а й використовувати нові знання самостійно» [4, с. 2]. Практична активність завжди виступає як фундаментальна властивість живих організмів, як джерело перетворення або підтримки ними життєво значущих зв'язків з навколишнім світом. Якщо одиницею диференціації обирають форму, то виділяють такі форми активності, як діяльність, спілкування, пізнання та рефлексія.

На важливості міжособистісного спілкування як форми прояву соціальної активності наголошують М. Корнев та А. Коваленко. Обстоюючи слушність цієї ідеї, вони стверджують, що кожний з учасників спілкування сприймає іншого як суб'єкта, реакція одного відразу ж викликає відповідну реакцію іншого. Цей взаємний обмін реакціями підкріплює або змінює поведінку партнерів, викликає двобічну активізацію їхніх зусиль для досягнення гармонії, задоволення у спілкуванні з метою ефективнішого вирішення спільного завдання. Таким чином, спілкування «є моральним регулятором поведінки особистості й виражається у відрегульованій соціально-моральними вимогами формі» [6, с. 69].

Соціальна активність становить характеристику особистості, що виражає міру її залучення до життєдіяльності суспільства та проявляється в діях, спрямованих на досягнення інтересів та цілей людини. Суттєвими характеристиками соціальної активності є:

- спрямованість особистості на інших людей і суспільство загалом;
- соціальна взаємодія;

- реалізація за допомогою суспільства певних цілей, інтересів, потреб;
- конкретні дії, спрямовані на досягнення бажаних цілей.

Третій компонент соціальної стійкості – здатність робити вибір й ухвалювати рішення, а головне реалізовувати їх у діях та вчинках.

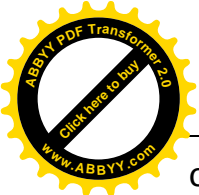
Важливість вибору постає як одна з культурних парадигм людської діяльності. Йдеться про можливість вибору, який, з одного боку, залишає людину в межах раніше здобутих досягнень культури, а з другого, – змушує її шукати вихід за межі змісту культури, який склався історично, формулювати нові смисли. За такого розуміння сутності вибору можна твердити про його дійсну реалізацію.

Однак це не знижує важливість аналізу ситуацій вибору між наявними альтернативами як вельми значущих, хоча й специфічних ситуацій людського життя. Слушною тут є думка про те, що за умов, коли відсутні об'єктивні можливості виходу за межі цих альтернатив, або він «коштує дорожче» за будь-яку з них, внутрішня активність особи виявляється в «обґрунтованості та рішучості здійснюваного нею вибору» [1, с. 2].

Наведене твердження стосується як тактичних виборів, спрямованих на оптимізацію шляхів реалізації певних значущих для особистості смислів, так і виборів, стратегічно пов'язаних з трансформацією її смислового поля. Конструктивний вибір є ефективним засобом попередження неврозів та особистісних дисгармоній, стає значущою умовою особистісного зростання, а отже, й психічного здоров'я.

З огляду на це актуалізується потреба у наданні кваліфікованої педагогічної допомоги людині, що опинилася в ситуації вибору, крім того, у формуванні та розвитку за допомогою спеціальних методик здібностей, які людина повинна мати, щоб здійснювати повноцінні життєві вибори, зокрема й ті, що безпосередньо пов'язані із соціальною поведінкою.

Четвертим компонентом соціальної стійкості є самовиховання особистості. У найбільш загальному розумінні самовиховання інтерпретується як свідомо діяльність, спрямована на вироблення і вдосконалення своїх позитивних і подолання негативних якостей, формування особистості відповідно до поставленої мети. Самовиховання призначене зміцнювати й розвивати здатність добровільно виконувати як

особисті обов'язки, так і засновані на вимогах соціальної групи. У процесі самовиховання формуються моральні почуття, життєво необхідні звички, навички доцільної поведінки, вольові якості тощо. На думку Л. Виготського, самовиховання завжди є видозміною спадкової поведінки і прищепленням людиною самій собі нових форм реагування [3].

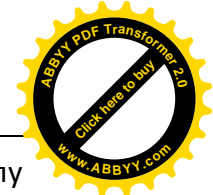
Схарактеризована внутрішня наповнюваність компонентів соціальної стійкості засвідчує, що всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості, а в сукупності забезпечують збереження і зміцнення особистістю психічного здоров'я.

Висновки на перспективи подальших наукових досліджень. Здійснений нами аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновок, психічне здоров'я – це не лише здатність людини зберігати стан душевної рівноваги, у відсутності хворобливих психічних проявів, але забезпечення адекватної умовам реальності регуляції поведінки й діяльності. Особливої значущості ці питання набувають стосовно студентів вищих педагогічних навчальних закладів, постаючи важливим елементом їх професійно-педагогічної підготовки. Невід'ємною складовою психічного здоров'я, що сприяє його збереженню і зміцненню, є соціальна стійкість як інтегративна якість особистості, що охоплює інтеріоризовані норми і правила поведінки в суспільстві, здатність адекватно оцінювати свої вчинки і вчинки інших людей, робити усвідомлений вибір й нести за нього відповідальність, уміння активно залучатися до взаємодії з оточуючими, протистояти негативним впливам навколишнього середовища.

Серед перспективних напрямів подальшого дослідження на увагу заслуговує визначення змісту, форм і методів формування соціальної стійкості студентів у навчально-виховному процесі педагогічних університетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти / Г. О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9. – С. 1–7.
2. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Бернштейн Н. А. – М. : Медицина, 1966. – 349 с.
3. Выготский Л. С. О психологических системах / Л. С. Выготский // Собрание сочинений в 6-ти томах. – М. : Педагогика, 1982. – Т.1 – С. 109–131.

4. Губенко О. В. Внутрішня свобода як умова активізації творчого потенціалу особистості / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 10. – С. 1–5.
5. Диагностика здоровья. Психологический практикум / [под ред. проф. Г. С. Никифорова]. – СПб. : Речь, 2007. – 950 с.
6. Корнев М. Н. Соціальна психологія : підруч. / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : АТ «Київська книжкова фабрика», 1995. – 304 с.
7. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 1–17.
8. Сироткин Л. Ю. Школьник, его развитие и воспитание / Сироткин Л. Ю. – Самара, 1992. – 243 с.
9. Слободчиков В. И. Психология человека / Слободчиков В. И., Е. И. Исаев. – М.: Школа-пресс, 1995. – 384 с.
10. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер. – М. : Просвещение, 2000. – 654 с.
11. Циба В. Системна теорія особистості: регулятивно-детерміністська парадигма / В. Циба // Соціальна психологія. – 2005. – № 6(14). – С. 18–30.
12. Чолій С. Громадська діяльність в структурі соціальної активності особистості / С. Чолій // Соціальна психологія. – 2010. – № 1. – С. 51–62.
13. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения / В. А. Ядов; отв. ред. Е. В. Шорохов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975. – С. 89–105.
14. Adler A. The Individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation of selections from his writing / A. Adler – N. Y. : H.L.D., 1956. – 200 p.

РЕЗЮМЕ

А. В. Лякишева. Социальная стойкость как регулятор психического здоровья студентов.

В статье рассмотрена проблема социальной стойкости в качестве регулятора психического здоровья студентов; обоснована важность психического здоровья для профессиональной деятельности будущего учителя. Раскрыты основные компоненты социальной стойкости, охарактеризовано их внутреннее наполнение.

Ключевые слова: будущий учитель, психическое здоровье, социальное поведение, социальная стойкость.

SUMMARY

A. Lyakisheva. Social firmness as regulator of students' psychical health.

The problem of social firmness as a regulator of psychical health of students is examined; the importance of psychical health for professional activity of future teacher is underground. The basic components of social firmness are exposed, the characteristic or their internal filling is lighted out.

Key words: future teacher, psychical health, social conduct, social firmness.